

Ігор Гербут

ВИБОРЧА ІНЖЕНЕРІЯ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті аналізується виборча інженерія у контексті трансформаційних змін політичної системи. Визначено дуалістичний характер виборчої інженерії: з одного боку – це механізм забезпечення політичної стабільності в державі, з іншого – інструмент реалізації інтересів правлячої еліти.

Ключові слова: виборча інженерія, виборча система, виборче законодавство, партійна система, розділене суспільство, маніпулювання.

Ihor Gerbut. Electoral engineering in the context of political transformations. *The article examines electoral engineering in the context of transformational changes in the political system. The Dualism of electoral engineering is defined: on the one hand, it is a mechanism for ensuring political stability, on the other, it is a tool of the realization of the political elite interests.*

Key words: *electoral engineering, electoral system, electoral law, party system, divided society, manipulation.*

Вибори є політико-правовим інститутом, який відіграє важливу роль у легітимації політичної системи та влади у державі. Виборче законодавство регулює виборчий процес, встановлює порядок організації та проведення виборів. «Наявність розвинутого виборчого законодавства є однією з головних ознак демократичності держави, що забезпечує практичну можливість кожного громадянина реалізувати свої виборчі права» [1, с. 72]. Отже, зміни в політичній системі, процеси демократичного розвитку суспільства можуть час від часу зумовлювати зміни виборчого законодавства з метою сприяння активній участі громадян у формуванні державної влади.

З іншого боку, зацікавленість правлячої еліти в збереженні та завоюванні влади також може призвести до зміни виборчого законодавства.

Зі зміною виборчого законодавства (виборчих правових норм) пов'язане поняття «виборча інженерія» або «електоральна інженерія».

Питанню виборчої інженерії приділяли увагу українські вчені, зокрема, Ю. Шведа [1], В. Полторак [2], Ю. Ключковський [3], М. Афанасьєва [4] та ін. Необхідно зазначити, що ця тема досліджена у вітчизняній науці досить фрагментарно і потребує більш глибокого та комплексного вивчення.

Дослідження виборчої інженерії має місце в працях зарубіжних дослідників, зокрема таких, як М. Дюверже,

Г. Майєра, Дж. Сарторі, П. Норріс, Б. Рейлі, М. Камінського та ін. Насамперед, приділяється велика увага значенню виборчої системи для всієї політичної системи держави. Сучасні західні дослідники розглядають виборчу інженерію в контексті демократичних перетворень, необхідних для повноцінного розвитку держав.

Метою статті є дослідження різних підходів у вітчизняній та зарубіжній науці до вивчення виборчої інженерії, проведення її структурного аналізу у контексті трансформаційних змін політичних систем.

Деякі українські політологи схильні бачити виборчу інженерію тільки як маніпулятивний механізм. Наприклад, В. Полторак під виборчою інженерією розуміє адаптацію найбільш важливих виборчих процедур для ефективної реалізації інтересів правлячих та політичних еліт у плані завоювання та (або) збереження ними політичної влади в країні, регіоні, місті тощо. Він протиставляє поняття «виборча інженерія» поняттю «виборчі технології» і акцентує увагу на тому, що виборчі технології випливають з уже існуючих на початковий період тієї чи іншої виборчої кампанії умов, «правил гри», зокрема виборчого законодавства, меж округів, а виборча інженерія має на увазі зміну або збереження «правил гри» [2, с. 72 – 75.].

Ю. Шведа визначає виборчу інженерію як процес розробки певної моделі виборчої системи з метою цілеспрямованого впливу на політичну систему. Він зазначає, що «при обранні певної виборчої системи фактор отримання політичної переваги майже завжди присутній, в той час як наявний вибір можливих виборчих систем на практиці часто-густо є досить вузьким. Разом з тим, ставка на досягнення короткострокового політичного інтересу часто нівелює довготривалий ефект від запровадження виборчої системи та ширші інтереси політичної системи» [1, с. 386].

М. Афанасьєва розглядає виборчу інженерію більш широко і зазначає, що це «процес модифікації виборчого законодавства з метою досягнення заданого політико-правового результату, причому зазначений процес не обов'язково повинен носити негативний маніпулятивний характер, його природа залежить від цілей, які ставляться суб'єктом» [4, с. 69].

М. Дюверже один з перших почав вивчати типи виборчих систем та їх вплив на суспільно-політичні процеси. У своїй фундаментальній праці «Політичні партії» французький вчений встановив зв'язок між типом виборчої системи і формуванням певної форми партійної системи. Перший закон Дюверже говорить про те, що пропорційні виборчі системи зумовлюють виникнення багатопартійної системи, яка складається з жорстко структурованих, самостійних і стабільних партій. Згідно з другим законом Дюверже, мажоритарна система у два тури призводить до системи декількох партій, які прагнуть до об'єднання в дві коаліції. Третій закон стверджує, що мажоритарна система в один тур веде до двопартійності [5, с. 300]. Пізніше дослідження виборчих систем в контексті їх впливу на партійну систему проводили такі вчені, як Д. Рай, В. Райкер, Р. Таагепера і М. С. Шугарт, А. Лейпхарт, Г. Кокс та ін. [6]. Знаходження певних закономірностей між виборчими та партійними системами має велике значення для виборчої інженерії. П. Норріс вважає, що виборча інженерія повинна застосовуватися у тому разі, коли є загроза надмірної нестабільності та фрагментарності партійних систем (наприклад, як в Італії чи Ізраїлі), або тоді, коли існує протилежна небезпека – встановлення однопартійної системи (наприклад, як в Сінгапурі чи Японії) [7, с. 81].

В свою чергу, Г. Кокс зазначає, що «якщо електоральні закони дійсно впливають на конкурентоспроможність політичних партій як незалежних організацій, що й передбачено положенням Дюверже, то припустимо, що партії по можливості будуть намагатися маніпулювати цими законами на свою користь.

Іншими словами, визнання правоти Дюверже природним чином веде до висновку, що партійна система може впливати на виборчу систему» [8, с. 40]. Про те, що «виборча система є найспецифічнішим інструментом для маніпулювання», писав ще в 1968 році Дж. Сарторі [9, с. 45].

Постає питання, наскільки вільно виборча система може змінюватися в інтересах окремих груп суспільства. А. Лейпхарт зазначав, що «одним із найбільш відомих загальних принципів функціонування виборчих систем є те, що вони мають тенденцію до високої стабільності й

опору змінам» [8, с. 42]. У більшості держав Європи виборча система не змінюється протягом багатьох років, оскільки це негативно впливає на політичну стабільність. У новітніх конституціях усе частіше закріплюються способи визначення результатів голосування (наприклад, ч. 2 ст. 60 Конституції Естонії; п.5 ст. 50 Конституції Люксембургу), підстави не тільки невиборності, а й несумісності посад (наприклад, п. 2 ст. 30; п. 1 ст. 51 Конституції Греції; п. 1 ст. 68 Конституції Болгарії; п. 1 ст. 67 Конституції Іспанії; ч.4 ст. 63 Конституції Македонії та ін.). У конституціях більшості зарубіжних країн спеціально застерігається регламентація інституту виборів (ст. 26 Конституції Австрії, ст. 10 Конституції Болгарії, ст. 31 Конституції Данії) [10, с. 312].

Якщо ж політична система дозволяє легко змінювати «правила гри», то це може призводити до зміни поведінки політичних партій. Наприклад, якщо невелика партія (в умовах мажоритарної системи відносної більшості з голосуванням в один тур) впевнена в тому, що виборча система буде тривалий час незмінною, в неї буде сильна мотивація до формування коаліції, здатної до збереження більшості. Якщо ж партія має впевненість у тому, що виборчу систему можна легко змінити, є вірогідність того, що вона буде намагатися здійснити ці зміни. Тобто, «інтенсивність мотивації до створення коаліцій, спричиненої виборчою системою, залежить від того, наскільки довге життя прогнозується для цієї системи» [8, с. 41].

Досліджуючи зміни виборчого законодавства щодо виборів у польський парламент за посткомуністичний період, М. Камінський зазначає, що поряд з іншими типами маніпуляцій виборча інженерія (впровадження нової виборчої системи в парламентських рамках чи шляхом позапарламентських домовленостей між політичними партіями) часто призводить до серйозних політичних наслідків. Було доведено, що в чотирьох випадках з п'яти партії підтримували зміни з метою максимізації кількості своїх мандатів у майбутньому Сеймі. Але далеко не всі суб'єкти маніпуляції отримали прогнозований результат. Вчений пояснює це відсутністю методології, неочікуваним переділом та консолідацією політичної сцени, низьким рівнем опитувань та

непостійністю політичних вподобань виборців. Не тільки в Польщі, а й у всій Східній Європі реформування виборчого законодавства часто оберталось проти самих реформаторів [11, с. 105–106]. Отже, наявність можливості зміни виборчих процедур партіям у своїх інтересах ще не гарантує перемоги на виборах.

Американські вчені Р. Таагепера і М. С. Шугарт звертають увагу на те, що «абсолютної свободи у виборі виборчих систем не існує. Свобода у такому разі обмежена місцевими політичними умовами і традиціями. Припустимо, що виникла нова країна, причому її політична еліта розкололася на велику кількість партій. Тоді для прийняття закону про вибори буде необхідна підтримка багатьох партій, деякі з яких дуже малі. Такі партії навряд чи підтримають виборчий закон, який дає переваги більшим партіям за рахунок малих та обмежує шанси останніх на виживання. Якщо ж, навпаки, в політичному житті країни переважають одна чи дві найбільші партії, в них не буде ані найменшого стимулу впроваджувати в країні пропорційну систему, яка дозволить малим партіям встати на ноги, але при цьому буде стримувати силу великих партій» [12, с. 116].

Проблема розділених суспільств є однією з важливих тем, яка активно досліджується в рамках сучасної політологічної науки. Теорія соціальних розмежувань виникла в рамках соціологічної школи дослідження електоральної поведінки, яку започаткував американський вчений П. Лазарсфельд. Досліджуючи президентські вибори 1948 р. в США, він зробив висновок, що «Люди голосують не просто разом зі своєю соціальною групою, але і за неї» [13, с. 80].

Подальший розвиток соціальний підхід знайшов своє відображення у працях С. Ліпсета і С. Роккана, які є засновниками теорії соціальних розмежувань (розколів). Ця теорія виділяє такі суттєві ознаки соціального розмежування:

- соціальне розмежування – це структурний конфлікт між соціальними групами; при цьому один і той самий індивід не належить до однієї якоїсь групи, а знаходиться зразу в декількох розколах;

- основні соціальні розмежування склалися історично протягом десятків і сотень років;

- соціальні розмежування інтегруються в політичну систему через партії, які позиціонуються на полюсах таких розмежувань; програми і електоральні стратегії партій залежать від завдання бути виразником соціальних розмежувань;

- у Західній Європі структура соціальних розмежувань «заморозилась» в першій чверті ХХ ст., відповідно «заморозились» і партійні системи.

Для Західної Європи найсильнішими розколами Ліпсет і Роккан вважали структурні конфлікти між центром і периферією, церквою і державою, містом і селом, власниками і робітниками. Розкол місто/ село пов'язаний з ідеологічним виміром «лібералізм/ консерватизм», класовий розкол, у свою чергу, пов'язаний з ідеологічним виміром «ліві/ праві» і т. д. Розколам відповідає виникнення відповідних партій: центр/ периферія – партії на етнічному та мовному ґрунті, держава/ церква – релігійні партії, місто/ село – аграрні партії, консервативні і ліберальні, власник / робітники – соціалістичні партії [13, с. 80 – 92]. П. Норріс зазначає, що сила політичного розколу тісно пов'язана з типом виборчої системи, особливо з рівнем прохідного бар'єра. За наявності класових і релігійних розмежувань вибір електорату буде більш спрогнозований при пропорційній виборчій системі з низьким прохідним бар'єром [14, с. 125].

Відомий вчений з Австралійського національного університету Б. Рейлі розглядає виборчу інженерію як механізм врегулювання конфліктів у розділених суспільствах. Він ставить питання про вибір такої виборчої системи, яка б допомогла збереженню демократії в суспільствах, розділених через расові, релігійні, лінгвістичні та інші характеристики етнічної ідентичності. Оскільки такі розмежування в суспільствах заохочують політиків перед виборами «розігрувати етнічну карту» заради мобілізації виборців. Таким чином, вибори в розділених суспільствах часто призводять до посилення етнічних конфліктів.

Одним із способів забезпечення мирного міжетнічного співіснування, стимулювання мультиетнічних партій, формування політики центрризму є розробка виборчих правил, які можуть робити одну поведінку політичних акторів

більш вигідною, порівняно з іншою. Б. Рейлі зазначає, що електоральна інженерія, яка надає можливість проектувати виборчі системи, здатні заохочувати до співпраці, переговорів та взаємовідносин конкуруючих політиків та груп, які вони представляють, фокусує увагу тих, хто намагається будувати демократію в розділених суспільствах [15, с. 156].

Швейцарський політолог Д. Бокслер зазначає, що є два основні шляхи вирішення етнічних конфліктів у розділених суспільствах. Перший підхід, запропонований А. Лейпхартом, ґрунтується на розділенні влади через пропорційне представництво та інтеграцію всіх етнічних груп у владу. Критики цього підходу вважають, що це призводить до «етнічного перепису». Натомість прибічники центрипетальної школи пропонують такі виборчі закони, які вимагають для перемоги кандидата великої кількості голосів, що, в свою чергу, призводить до міжетнічного голосування та до поміркованості кандидатів. Але за останній час було доведено, що центрипетальні інститути покладаються на дуже відповідальну поведінку електорату. В багатьох випадках прогнози політиків не справджуються, що призводить до непередбачуваних результатів. Дослідивши муніципальні вибори в Сербії в 2004 р, Д. Бокслер робить висновок, що центрипетальний ефект дуже низький. Мажоритарні системи не тільки виключають меншість з політичної влади, але в той же час віддає її радикальним та шовіністським партіям. Він також наголошує, що для більш точних висновків необхідно проводити подібні дослідження в інших країнах [16]. Д. Бокслер дослідив 123 національні меншини в Центральній та Східній Європі і довів, що на потенційний успіх нових партій (можливість увійти в парламент), які представляють етнічні групи, впливає не тільки виборча система, але й територіальна структура електорату [17, с. 219].

Вивчення світового досвіду використання виборчої інженерії для вирішення проблем, пов'язаних з розколом суспільства є досить актуальними для України. Консолідація українського соціуму значно ускладнюється наявністю цілого ряду субкультур (професійних, молодіжних, етнічних, територіальних, релігійних та ін.), які мають власні специфічні риси, орієнтації, і тому значна їх частина опиняється в опозиційному просторі [18, с. 9].

У рамках виборчої інженерії розглядається також питання явки виборців, тобто активність політичної участі у виборах. Найбільша явка досягається за пропорційної виборчої системи за наявності невеликих виборчих округів. Оскільки виборчим системам все ж таки характерна стабільність, то підвищити явку виборців можна через спрощення процедури реєстрації та голосування. В деяких країнах (Греції, Італії, Люксембурзі, Бразилії, Єгипті та ін.) існує обов'язкове голосування, але ефективність такого механізму залежить від санкцій, передбачених за порушення цієї норми. Наприклад, неявка на вибори на Кіпрі може призвести до позбавлення волі до шести місяців [19, с. 170–179].

Проблематика представництва жінок у виборних органах влади також тісно пов'язана з виборчим законодавством. Парламентська Асамблея Ради Європи в своїй резолюції «Виборча система як інструмент підвищення представництва жінок у політичному житті» дає рекомендації державам-членам Ради Європи звернутися до всіх політичних партій із закликом добровільно ввести ґендерні квоти та вжити інших допоміжних заходів позитивної дискримінації. В країнах з пропорційною виборчою системою пропонується розглянути питання законодавчого введення квот (не менше 40 %), а також дотримання чергування кандидатів-жінок та кандидатів-чоловіків у виборчих списках. ПАРЕ радить приділити увагу ще і питанню застосування ефективних санкцій: бажано не у вигляді штрафів, а у формі відхилення списків кандидатів [20]. Саме через реформування виборчої системи багато країн успішно долають ґендерну нерівність.

Отже, виборча інженерія, змінюючи формальні виборчі правила (закріплені в нормативно-правових актах), здатна призводити до зміни стратегічної поведінки політиків, партій та громадян і не може розглядатися тільки як процес зміни виборчих процедур в інтересах політичних еліт.

Як багатоскладовий процес, виборча інженерія має велике значення для реформування політичних систем тих держав, які мають таку необхідність. Досвід показує, що зміни виборчих систем та їх реформування відбувається не тільки в нових демократичних державах, а й в державах з

розвиненими демократичними традиціями. Хоча необхідно зазначити, що в тих країнах, які відносно недавно змінили політичний режим з авторитарного на демократичний (до яких належить і Україна), зміни в політичному житті відбуваються набагато динамічніше. Пошук оптимальної виборчої системи має велике значення для забезпечення стабільного розвитку держави. В Україні, на жаль, часті зміни виборчої системи не дають того ефекту, який необхідний для подолання перманентної політичної кризи в державі. Таку ситуацію можна пояснити бажанням утримати владу, отримавши перевагу на виборах. Було б наївністю думати, що політична еліта готова відмовитися від боротьби за владу та не буде зважати на особистий інтерес у питаннях реформування виборчої системи. Тому маніпулятивна складова виборчої інженерії відіграє вагомую роль у прийнятті політичних рішень. Але здатність передбачати всі наслідки, до яких призводять зміни тих чи інших формальних виборчих правил, можлива тільки за достатньої компетентності суб'єктів, які проводять ці зміни. Розуміння потенціалу впливу виборчої інженерії на поведінку суб'єктів виборчого процесу дало б змогу уникнути багато помилок, що призводять до послаблення державних інститутів та до делегітимації влади. Таким чином, для забезпечення стабільного демократичного розвитку України, за чергового розгляду питання зміни виборчої системи, політичній еліті необхідно ставити перед собою не тільки мету – виграти наступні вибори, але й інші завдання: створити умови для розвитку партійної системи, знівелювати міжетнічні конфлікти, забезпечити адекватне представництво суспільних інтересів, захистити права громадян. Іншими словами, успіх реформування інституту виборів буде залежати від розуміння складних кореляційних зв'язків виборчої інженерії з політичною системою держави.

1. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. – Львів, 2010. – 462 с.

2. Полторак В. Політичний маркетинг та організація виборчих кампаній // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 1. – С. 61 – 79.

3. Ключковський Ю. Потреба зміни виборчої системи // *Вибори та демократія*. – 2007. – № 2. – С. 5–12.

4. Афанасьєва М. Призначення виборів Президента України – складова виборчої інженерії // *Юридичний вісник*. – 2011. – № 2. – С. 69 – 74.

5. Дюверже М. Политические партии / Пер с франц. – М.: Академический Проект, 2002. – 560 с.

6. Rae, D.W. (1967) *The Political Consequences of Electoral Laws*, New Haven: Yale University Press, William H. Riker. 1976. 'The number of political parties: A reexamination of Duverger's law.' *Comparative Politics* 9: 93–106, Taagepera, R. and Shugart, M.S. (1989) *Seats and Votes: the Effects and Determinants of Electoral Systems*, New Haven: Yale University Press, Lijphart, A. (1994) *Electoral Systems and Party Systems: a Study of Twenty-Seven Democracies, 1945–1990 Comparative European politics*, Oxford, New York: Oxford University Press, Cox, G.W. (1997) *Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems, Political Economy of Institutions and Decisions*, Cambridge, UK, New York: Cambridge University Press.

7. Norris, Pippa. 2004. *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press, – 375 p.

8. Кокс Г. В. Ціна голосу. Стратегічна координація у виборчих системах світу. — Одеса: Бахва, 2003. – 335 с..

9. Цит. за: Гельман В.Я. Институциональный дизайн: «создавая правила игры» // Первый электоральный цикл в России (1993–1996). / *Общ. ред.: В.Я. Гельман, Г.В. Голосов, Е.Ю. Мелешкина*. – М.: Весь мир, 2000. – С. 120.

10. Цит. за: Кокс Г. В. Ціна голосу. Стратегічна координація у виборчих системах світу. — Одеса: Бахва, 2003. – 335 с..

11. Каминский М. Есть ли прок для партий от манипуляций с избирательной системой? Положение о выборах и избирательная инженерия в Польше (1989–1993) // *Социология: теория, методы, маркетинг*. – 2005. – № 1. – С.105–135.

12. Р.Таагепера, М.Шугарт. Описание избирательных систем // *Полис*. – 1997. – №3. – С.114 – 136.

13. Цит. за: Ахременко А. С. Социальные размежевания и структуры электорального пространства России // *Общественные науки и современность*. – 2007. – №4. – С. 80 – 92.

14. Norris, Pippa. 2004. *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*. – Cambridge: Cambridge University Press. – 375 p.

15. Reilly, B., 'Electoral Systems for Divided Societies'. *Journal of Democracy*, Vol. 13, Johns Hopkins University Press, United States, 2002. – P. 156–170.

16. Bochsler, Daniel. 2006. «When electoral engineering could be its own goal: Evidence on centripetalism from municipal elections in

Serbia.» Paper presented at the 1st ECPR Graduate Conference, Essex, 7–9 September.

17. Bochslers, Daniel. «It is not how many votes you get, but also where you get them. Territorial determinants and institutional hurdles for the success of ethnic minority parties in post-communist countries.» *Acta Politica*, Volume 46, Number 3, July, Palgrave Macmillan 2011.– P. 217 – 238.

18. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 272 с.

19. Norris, Pippa. 2004. *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press. – 375 p.

20. Council of Europe Parliamentary Assembly: Increasing women's representation in politics through the electoral system, 2010 // [http:// assembly.coe.int/main.asp?Link=/ documents /adoptedtext / ta10/erec1899.htm](http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta10/erec1899.htm)